

„Talcott Parsons je pravděpodobně nejvýznamnější žijící teoretik v oblasti sociologie.“<sup>1</sup> „Současná sociologie má mnoho obtíží, jednou z nejdůležitějších je stálá a poněkud zahanbující otázka: stojí teoretické exkursy Talcotta Parsonse za to, abychom je brali vážně?“<sup>2</sup> „Je kuriózní vidět kontrast mezi Parsonsovými články a jeho teoretickými pracemi, ukazuje se, že jeho teoretické práce zůstávají úplně nezávislé na konkrétním výzkumu a tvoří soběstačný uzavřený systém.“<sup>3</sup>

Mohli bychom ještě dále rozmnožovat různé a většinou kritické výroky významných zahraničních sociologů, kteří se zabývali Parsonsovým pojetím sociologie, obecné teorie jednání či jeho koncepce sociálního systému a strukturně funkcionální analýzou. U nás jsou dost známé velmi kritické a odmítavé soudy C. W. Millse nebo kritické analýzy Parsonsova strukturalismu, které pocházejí z pera R. Dahrendorfa. Jaký však byl postoj a vztah československé sociologie a československých sociologů k T. Parsonsovi?

Jedním z nejzávažnějších nedostatků vývoje československé sociologie v posledním desetiletí byl podle mého soudu nekritický nebo málo kritický, nedůsledný a tolerantní přístup k nemarxistické sociologii a k jejím nejvýznamnějším představitelům v předních kapitalistických zemích, v nichž sociologie zaujímá významné postavení. Nekritický, shovívavý, a dokonce v některých případech částečně obdivný postoj zaujali někteří naši sociologové i vůči T. Parsonsovi. Nekritické přejímání jeho koncepce se projevovalo v několika směrech. Byla bez kritiky a reflexe přijímána terminologie a způsob kladení či vyjadřování problémů. Často se bez uvedení zdrojů a původu operovalo běžnými kategoriemi Parsonsova strukturalismu. Silný důraz na problémy struktury a problémy,

jež vytyčuje americký strukturalismus, a zvláště pak T. Parsons, lze najít ve sborníku *Sociální struktura socialistické společnosti*. Silné vlivy strukturalistických koncepcí, a dokonce místy i plné přijetí strukturalistické terminologie lze také zastopovat v publikaci *Československá společnost a některých dílech statických, jež byly publikovány v Sociologickém časopise*.

I v některých specializovaných sociologických disciplínách, jako například v sociologii politiky, sociologii rodiny či sociologii podniku (i když sem pronikala také prostřednictvím organizační teorie) se můžeme setkat s typickou strukturalistickou terminologií a s nereflektovaným, jakoby samozřejmým přijetím a používáním takových pojmů, jako je sociální systém, struktura, funkce, sociální pozice, role, status apod. I některé specifické termíny jako reziduální kategorie nebo expresivní či symbolická orientace, jež zcela určitě pocházejí od Parsonse, můžeme najít v některých studiích a statických československých sociologů.

Možná, že bude užitečné hned na začátku uvést několik vysvětlujících poznámek nebo uvést určité předpoklady, se kterými je nutno počítat. Nechci a nebudu ve své stati odmítat či zatracovat strukturalismus jako problém nebo koncepci. Bylo by to stejně jednostranné a neužitečné jako jeho jednostranně kladné přijetí a vychvalování, jako obdiv ke strukturalistické koncepci a zvláště pak T. Parsonsovi. Nepovažuji zájem o problémy strukturalismu za chybu nebo nedostatek, ani předem nepopírám možnost využití nebo aplikace strukturalistických kategorií a koncepcí. Strukturalismus je významnou tendencí veškerých soudobých věd, jak přírodních, tak i společenských, a zahrnuje řadu významných otázek a podnětů, jež jsou řešeny takovými vědami, jako je chemie.

<sup>1</sup> D. Rüschmeyer, Úvod k T. Parsons, *Soziologische Theorie*, s. 9, Neuwied, Berlin 1968.

<sup>2</sup> Ph. Selznick, *The Social Theorie of T. Parsons*, ASR, vol. 26/61, s. 932.

<sup>3</sup> A. Rocheblave-Spenlé, *La notion de rôle en psychologie sociale*, s. 76, Paris 1962.

biologie, kybernetika nebo lingvistika, etnografie či literární věda a estetika nebo i filosofie. Jako vědecký a soudobý problém zasluhuje pozornosti, pečlivého studia a kvalifikované analýzy. Nedá se říci, že by u nás nebyly vysloveny kritické výhrady nebo poznámky i vůči T. Parsonsovi. Byly však jen okrajové, nešly do hloubky a ignorovaly základní nesoulad nejdůležitějších Parsonsových východisek a koncepcí s marxismem. Nebylo řečeno jasně a přesně, jaká je sociální funkce a ideologický objektivní smysl Parsonsova strukturalismu, nebylo poukázáno na jeho časté, povrchní a mnohdy velmi nekvalifikované kritické analýzy marxismu, a zvláště pak Marxe. Soudím, že proti jednostranným, extrémním stanoviskům jednoznačného, nekritického či povrchního a nereflekovaného přijetí nebo paušálního ultrakritického odmítání stojí další možnost. Možnost hluboké, zasvěcené kritické a kvalifikované analýzy, která poukáže na možné přednosti (jsou-li jaké — a tato otázka již byla i zahraničními sociology ve vztahu k Parsonsovi položena) i nedostatky určitého směru či koncepce, ukáže jejich možný racionální smysl, který je nutno mnohdy za balastem vnější hantýrky dešifrovat, i společenskou funkci a možné ideologické poslání včetně souvislostí teoretické a zdánlivě abstraktní koncepce s určitým společenským zřízením a určitými sociálními skupinami a vrstvami. I ke strukturalismu v sociologii a k jeho nejznámějšímu představiteli T. Parsonsovi je nutno přistupovat z pozic důsledného kritického marxismu, který nepěstuje holou, nihilistickou negaci, nýbrž je s to překonat jednostrannost nebo zásadní nedostatky kritizované koncepce synteticky vyšším a hlubším pojetím, jak to také odpovídá povaze autentického marxismu, který reprezentují a rozvíjejí Marx, Engels, Lenin, Gramsci a jiní představitelé tvůrčího marxismu.

Při nekritickém, povrchním a nereflektovaném přejímání problémů a kategorií amerického sociologického strukturalismu, a zvláště pak jeho parsonsovské odrůdy, působilo u nás mnoho příčin a mnoho různých vlivů a okolností. Jistě působila malá informovanost o T. Parsonsovi a malá znalost jeho díla. Často tu byla povrchní a fragmentární znalost zprostředkována z druhé či třetí ruky. Pro některé naše sociology byl Parsons spíše určitým jmé-

nem, s nímž spojovali určitou hantýrku či žargon, který měl navenek nesporný punc vědeckosti a odbornosti. Povrchní znalost byla často způsobena nechutí a pohodlností číst v originálu velmi náročné, složité a mnohdy nesrozumitelné texty základních Parsonsových děl, které jsou navíc podle jeho oblíbeného zvyku ohromně rozsáhlé. Parsonsova díla nejsou právě výrazně zábavnou a atraktivní četbou, i když vlastní terminologie zní vědecky (mnohdy je převzata z přírodních, údajně nesporně exaktních věd) a může dodávat ambiciózním představitelům oboru zdání vysoké vědecké erudice a pocit zvládnutí náročné a vědecky znějící terminologie. Pro srovnání a kritiku také chyběla znalost i druhých představitelů amerického sociologického strukturalismu. Vždyť se u nás stalo v informativní literatuře zvykem, že se obvykle uváděli tři představitelé amerického strukturalismu — T. Parsons, R. Merton a M. Levy. Nejvíce pozornosti se věnovalo a nejvíce se také podléhalo vlivu a dílu T. Parsonse. Z Mertona si naše sociologie osvojila a pochytila některé velmi podnětné kategorie latentních a manifestních funkcí nebo jeho pojetí anomie a deviantního chování. Ovšem již zásadní rozdíl mezi Parsonsem a Mertonem, Mertónova velmi cenná kritika jednostrannosti funkcionalismu či ostrá obžaloba základních rozporů a nectností americké společnosti zůstala většinou našich sociologů nepřístupná, nebo dokonce tyto zajímavé podněty R. Mertona nechali bez povšimnutí. A z M. Levyho byl převzat jen jeden termín, který se asi líbil, termín eufunkce, jinak nikoho nelákalo studovat a analyzovat základní Levyho práce, které jednak vycházejí z T. Parsonse, jednak se jeho pracím svou složitostí, konstruovaností a abstraktností často podobají. Někdy ještě mimochodem a bez věcné znalosti byla uvedena další dvě či tři jména příslušníků funkcionalistické koncepce sociální stratifikace, která byla vyslovena většinou v souvislosti se známou diskusí o funkcionálním pojetí sociální stratifikace. Byli to zejména W. E. Moore a Kingsley Davis. Nevádělo se nebo o tom ani někteří sociologové nevěděli, že Davis podrobil ostré kritice snahu vydávat funkcionální přístup za zvláštní a samostatnou metodu, stejně jako se mylně mezi představitele strukturně funkcionální školy zařazoval i G. Homans.

Malý nebo nepatrný ohlas v naší sociologii vyvolal strukturalismus francouzský, ačkoli lze bez přehánění říci, že právě Francie je zaslíbenou zemí strukturalismu, který zasáhl všechny společenské vědy a také vyvolal i mezi francouzskými marxisty snahy zhodnotit a zařadit strukturalismus z hlediska marxismu. Snad jen dílčí ohlasy nebo okrajové zmínky o G. Gurvitchovi by bylo možno v naší sociologii zaznamenat. O práce významného francouzského etnologa, antropologa, sociologa atd. Cl. Levi-Strausse projevovali u nás spíše zájem někteří etnografové a antropologové, nebo dokonce literární teoretici. Vlastní tradice lingvistického a estetického strukturalismu i první marxistické pokusy o jeho tvůrčí a kritické přehodnocení a převzetí cenných podnětů, jak je představoval například K. Konrád, zůstaly naší sociologii cizí. Jen částečně a velmi okrajově byly vyřčeny zmínky o prvcích strukturalismu u A. I. Bláhy, nebo byla zase jen dobově, konjunkturálně a nepřilíš zásadově připomenuta skladebná filosofie J. L. Fischera.

Ale nakonec i nesporně vlivný a některými našimi sociology vysoce ceněný T. Parsons nikdy nebyl hlubším způsobem analyzován a kriticky zhodnocen. Ani v této stati nelze jednorázově tento nedostatek úplně odstranit či napravit, protože Parsonsova koncepce je vyložena v rozsáhlých dílech a velice rozvětvena a neustále formálně obohacována. Kromě toho Parsons svou koncepci rozvíjí již velmi dlouho, takže je nutno také sledovat úmyslné či neúmyslné, vědomé či nevědomé modifikace, které jsou jednak způsobeny vnitřním vývojem autora samého, jednak vyvolány kritickým tlakem nemilosrdných odpůrců a kritiků, kteří zaznamenali velmi brzy mnohé nedůslednosti, jednostrannosti a skryté apologetické funkce základních východisek Parsonsova strukturně funkcionálního přístupu. Daná stať je určitým pokusem (který by mohl mít pokračování v kritické analýze Parsonsovy koncepce sociální stratifikace, která patří podle mého soudu k nejslabším a nejkonzervativnějším částem jeho díla) o dílčí analýzu nejdříve samotného pojmu struktury vůbec. Pak bych chtěl poukázat na možné významové odstíny a rozdíly v pojetí pojmu struktury

a poté se obrátit k vlastním pojetí tohoto základního pojmu u T. Parsonse. Na závěr se pokusím o předběžné shrnutí určitých základních odlišných rysů marxistického pojetí pojmu struktury a jeho místa v rámci samotného marxismu, protože jak pojem struktury, tak strukturní analýza není cizí autentickému marxismu.

## 1. Pojem struktury a jeho významové odstíny

Pojem struktury by bylo možné začít vysvětlovat již etymologicky z latinského *struere* a pozdějšího francouzského použití.<sup>4</sup> Je však faktem, že pojem struktury je používán v soudobých přírodních a společenských vědách stejně tak běžně jako nejednotně a mnohovýznamově. Ale přece jenom se odlišné významové odstíny pohybují v určitém okruhu významů, které jsou si blízké nebo obdobné. V souvislosti s pojmem struktury se používá různých opisů, analogií a metafor, které mají pojem přiblížit, znázornit či vysvětlit. Používá se termínů skládba, stavba, složení, kostra, skelet, kokila. ve francouzské literatuře se setkáváme s výrazy *armature*, *ossature*. V některých použitích se ztotožňuje pojem systému s pojmem struktury, analogicky bývá pojem struktury či strukturní analýzy srovnáván s morfologií nebo anatomií. Struktura tedy nejčastěji vyjadřuje nebo chce vyjádřit představu něčeho skladebného, něčeho co drží něco jiného (prvky, části celku) pohromadě v určitém celku či systému. Někdy se pojem struktury blíží pojmu základ nebo základna či organizace. Není bez zajímavosti, že v anglickém překladu jsou Marxovy termíny základna a nadstavba překládány jako *structure* a *superstructure*.

Různé významové a terminologické odstíny a akcenty pojmu struktura najdeme již v matematice a společenských vědách 40. a 50. let minulého století. Není nahořklé, že pojem struktury je i u Marxe výslovně obsažen v *Německé ideologii*, kde je podán první systematický výklad základních kategorií materialistického pojetí dějin. Nejčastěji se však pojem struktury vyskytuje u sociologů a směrů, které mají blízko k organicistickému pojetí a přejí-

<sup>4</sup> Velmi poučný rozbor pojmu struktura a jeho možných významů i různých způsobů použití podávají francouzští autoři: J. M. Auzias, *Clefs pour*

*le structuralisme*, Paris 1967 a R. Boudon, *A quoi sert la notion de „structure“?*, Paris 1968.

mají strukturalistické pojetí organismu nebo celku z biologie či jiných exaktních věd (ve 20. století se pojem systému a jeho struktury velmi úzce přimyká ke koncepcím kybernetiky). Proto pojem struktury najdeme již u Spencera a dalších organicistů 19. století, proto se s ním obvykle setkáváme v souvislosti s pojmem sociální statiky nebo rovnováhy či ekvilibria a pojmy pořádku, řádu, vytváření souhlasu či konsensu; v souvislosti s pojmy, jako instituce, normy, hodnoty, organizace.

Ve společenských vědách, a zvláště v sociologii 20. století, se pojem struktury stal téměř módou ve třicátých letech. Zde se již také setkáváme se jménem T. Parsonse, který svou první velkou práci z roku 1937 nazval *The Structure of Social Action*. V této práci analyzuje především strukturu sociálního jednání. Sám Parsons v pozdější předmluvě ke své první velké práci říká, že akcentovala zejména problematiku struktury sociálního jednání, kdežto jeho pozdější práce přešly ke strukturně funkcionální analýze, kdy struktura sociálního jednání je v novější verzi interpretována ne již v kategoriích jednání, nýbrž především v souvislosti s problematikou institucionalizovaných vzorů. Ať je tomu jakkoli, zůstává nesporným faktem, že to byl především T. Parsons, který zanesl pojem struktury do sociologie a nejvíce ve svých pracích zdůvodnil strukturně funkcionální analýzu jako „nejnovější“ stupeň v rozvoji vědecké sociologie, která podle samotného Parsonse překonává základní nedostatky předcházejících koncepcí, včetně marxistické.

Pojem struktury není však u Parsonse používán jednotně a jednoznačně. Souvisí to jednak s vývojem názorů T. Parsonse (každý autor má právo své názory revidovat a měnit v souladu s osobním vývojem disciplíny, v níž je činný), jednak také ale s jeho určitou nedůsledností a vnitřní rozporností jeho koncepce. Pojem struktury můžeme totiž přibližně rozdělit podle významu či pojetí asi do tří skupin:

1. První pojetí pojmu struktury je spojeno s použitím, které předpokládá, že skutečnost, věci, jevy mají svou vnitřní strukturu, jsou strukturovány. V tomto významu je struktura obvykle spojována s určitými rysy pravidelnosti, opakovatelnosti, pořádku či stejnorodosti jevů. Je tedy jas-

ně pojmem, který je spojován s koncepcí sociální statiky, sociální stability či rovnováhy a pojem struktury je především takto orientován. Toto pojetí struktury najdeme často u T. Parsonse, když zdůrazňuje, že struktura jsou ty rysy nebo jevy systému, které se vyznačují pravidelností, relativní stálostí či opakovatelností. V tomto pojetí je možno interpretovat strukturu ontologicky jako kvalitu, jako vlastnost, jako něco objektivního v jevech či v sociálním systému nebo celku. Současně se v tomto pojetí struktura chápe převážně jako danost, jako něco hotového, nezkoumá se obvykle geneze, utváření struktur, jejich historický, vývojový aspekt.

2. Druhé pojetí a použití pojmu struktura je spjato s jeho modelovým pojetím. Struktura tedy není chápána jako vlastnost či kvalita věci, ale jako teoreticky konstruovaný model, který umožňuje explancí nebo popis systému či skutečnosti. Toto pojetí výrazně formuluje významný francouzský strukturalista, již uváděný Cl. Levi-Strauss.<sup>5</sup> Ale ani Parsonsovi není cizí toto pojetí, když v souvislosti s rozlišováním teoretického a empirického systému určuje pojem struktury jako část teoretického systému kategorií, jež slouží k popisu empirického systému jako statický aspekt popisu souvislosti v systému. Parsons velmi často a zdá se i nereflektovaně a nevědomky přechází od pojetí struktury jako nástroje analýzy a popisu empirického systému k pojetí struktury jako vlastnosti konkrétního sociálního systému, a zvláště pak společnosti jako sociálního systému nejvyššího rozsahu. Souvisí to patrně s dalšími Parsonsovými nedůslednostmi, protože nerozlišuje přesně mezi podmínkami vytváření teorie a teorií samou a pak také nevede přesné hranice mezi konstrukcí nebo modelem empirického systému a skutečným konkrétním sociálním systémem, jímž je například soudobá americká společnost, které Parsons nejčastěji používá jako ilustrace pro doložení svých dedukcí o vlastnostech empirického systému. Nevědomky a nereflektovaně se mu ideální konstruované vlastnosti stabilního a rovnovážného empirického systému mění ve vlastnosti stabilní, rovnovážné a integrované americké „dobré“ společnosti.

<sup>5</sup> C. Levi-Strauss, *Structural Anthropology*, New York, London 1963.

Modelové pojetí struktury je často spojeno s tendencemi či přesvědčením, že zavedení formalizovaného pojmu struktury umožňuje vyšší stupeň exaktnosti, tj. kvantifikaci sociálních vztahů (Murdock, Forles aj.). Parson a stejně tak i Cl. Levi-Strauss však nespojují pojem struktury s možností kvantifikace a Cl. Levi-Strauss toto spojení dokonce výslovně odmítá.<sup>6</sup>

3. Vyskytuje se ještě třetí pojetí struktury, které je vlastně již pojetím Marxovým. U Marxe je pojem struktury jasně spjat s jeho základní celkovou koncepcí společnosti jako systému nebo souhrnu společenských vztahů individuí („Společnost nesestává z izolovaných individuí, nýbrž vyjadřuje souhrn vztahů, poměrů, v nichž stojí individua vůči sobě.“<sup>7</sup> Strukturu společnosti, její základnu, anatomii či stavbu tvoří systém ekonomických vztahů, ekonomická struktura. Tato ekonomická struktura není soběstačnou poslední entitou, je výsledkem činnosti, je produktem činnosti, je vázána na historickou, společenskou aktivitu lidí. Vytváření určitého typu společenské struktury je živelným neuvědomělým procesem, lidé si neuvědomují, že svou každodenní výrobní, všední a úzce prakticky zaměřenou činností vytvářejí určitý systém vztahů. Struktura je tedy v marxistickém pojetí historicky utvářena, historicky udržována a historicky také modifikována; v poslední instanci je i lidskou činností likvidována a nahrazena kvalitativně novou. U Marxe je tedy v pojetí struktury jasně uplatněn historický a historizující genetický přístup. Současně toto pojetí struktury jako systému vztahů lidí ve společnosti a produktu jejich činnosti působí proti všem tendencím chápat strukturu jako samostatnou entitu, oddělenou od činnosti lidí a nezávislou na jejich aktivitě. Přitom marxismus první důsledně vyjasnil a vysvětlil, proč v rámci určitých třídních společností lidé chápou své produkty jako odcizené jevy, které stojí vůči lidem jako zvláštní, cizí, neproniknutelná, nekontrolovatelná a nezládnutá síla. Marxismus nechápe činnost lidí jako izolovaný jev, mimo rámec společenské struktury, která jako historický produkt strukturuje chování a jednání lidí, jejich motivy, potřeby a zájmy. Navíc u Marxe je struktura základnou dalších

vrstev společnosti, nese tyto vrstvy, je základnou nadstavbových jevů, jež jsou zase strukturovány a netvoří libovolné nebo nezávislé nakupení kulturních a jiných politických, ideových a ideologických jevů. Struktura společnosti, která je nese, umožňuje jejich uspořádání, jejich vnitřní souvislosti a spojení.

U Parsonse najdeme tedy střídavě pojetí struktury jako nástroje popisu statických souvislostí systému i pojetí struktury jako vlastnosti konkrétního sociálního systému, který vykazuje určité prvky stability, opakovatelnosti nebo homogenity. Parsons však své pojetí struktury ještě v řadě svých početných spisů konkretizuje a také modifikuje. Při bližším zkoumání zjistíme další nejednoznačnosti nebo kolísání v pojetí struktury a také i rozlišování určitých rysů struktury, které pak Parsons chápe jako hlavní, podstatné nebo klíčové a jiné zase jako okrajové či vedlejší. Je zapotřebí skutečně velmi pozorně sledovat vývoj pojetí tohoto základního pojmu, protože přes všechny modifikace a odstíny vždy u Parsonse podle jeho vlastní formulace převládá analýza struktury nad dynamickou či funkční. Všimneme si proto doslovných určení pojmu struktura, jak je v různých svých spisech podává sám Parsons. Dříve je však třeba poukázat na zvláštnosti vlastní koncepce Parsonsovy, která má specifické vnitřní členění. Parsons je považován za sociologa, je řádným profesorem sociologie a jeho dílo je analyzováno, kritizováno či chváleno především v rámci sociologie. Parsons sám však má větší ambice. Své celkové pojetí dělí na tři určité vrstvy nebo úrovně, z nichž jenom jedna vrstva náleží k vlastní sociologii v běžném pojetí. Parsons chápe svou celkovou koncepci jako obecnou teorii jednání, která má poskytnout jakýsi pojmový, konceptuální rámec pro všechny společenské vědy. V rámci obecné teorie jednání (theory of social action) rozpracovává a rozvíjí teorii sociálních systémů, které jsou pak zase diferencovány ve tři navzájem související, ale neredukovatelné systémy. Jde o kulturní systém, sociální systém a systém osobnosti. To je v podstatě sféra sociologie v širším slova smyslu. Podle Parsonse si však nelze představit a nelze mluvit o struktuře sociálního systému bez ana-

<sup>6</sup> Cl. Levi-Strauss, *Structural Anthropology*, s. 283.

<sup>7</sup> K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, s. 176, Berlin 1953.

lýzy problému institucionalizace kulturních vzorů, a zvláště ovšem hodnotových orientací. Proto také v užším pojetí sociologie je a má být zaměřena především na problémy týkající se jevů institucionalizace. „Sociologická teorie je pak pro nás ten aspekt teorie sociálních systémů, který se zabývá jevy institucionalizace vzorů hodnotové orientace v sociálním systému, podmínkami této institucionalizace, změnami vzorů, podmínkami konformity a deviacemi od souhrnu takových vzorů a motivačními procesy, pokud jsou tyto procesy zahrnuty v těchto všech jevech.“<sup>8</sup>

Východiskem je tedy u Parsonse obecná teorie sociálního jednání jako obecný konceptuální referenční rámec, dále pak obecná teorie sociálního systému, která je pak zaměřena především a hlavně na problematiku institucionalizace hodnotových vzorů a orientace. Pro pochopení strukturalistického akcentu při analýze institucionalizace hodnotových vzorů a orientace je třeba znát i základní obecné pojetí systému u Parsonse.

## II. Sociální systém a strukturní kategorie

1. Pojetí sociálního systému u Parsonse patří mezi nejobecnější třídu konceptuálního schématu viděného z hlediska referenčního rámce jednání. Nejobecnější a nejzákladnější vlastnosti systému vůbec je vzájemná závislost (interdependence) částí nebo proměnných. Toto pojetí vychází z určitých ve vědách existujících koncepcí celku a pojetí systému jako celku složeného z částí, které jsou navzájem závislé; (je tu jistá souvislost s kybernetickou nebo biologickou koncepcí systému, v určité jiné souvislosti Parsons dokonce mluví o teoretickém holismu svého přístupu). Vzájemná závislost spočívá v existenci určitých vztahů mezi částmi nebo proměnnými v kontrastu s nepravidelností či neuspořádaností (randomness). Pojetí vzájemné závislosti částí či prvků systému má u Parsonse velký význam. Je zaměřeno proti empirismu, který předpokládá, že zná skutečnost, když o ní nashromáždí určitá fakta, i proti behaviorismu, který zkoumá izolované chování jednotlivců a nebere v úvahu strukturu jejich motivů a potřeb. Představa vzájemně závislých částí či proměnných celku je však také namí-

řena proti teorii převládajícího či jediného rozhodujícího faktoru, kam Parsons automaticky a bez důkazů řadí i marxismus. Parsonsovo pojetí celku jako vzájemné závislosti proměnných a jejich možných funkcí je tedy v jeho představě překonáním jednostrannosti ekonomického determinismu marxismu, který marxismu podkládá.

2. Další klíčovou vlastností systému je řád. Prvky, části nebo proměnné jsou uspořádány. Jejich uspořádanost se projevuje především v tendenci systému k sebezachování, k sebeudržování. Tato tendence je podle Parsonse nejlépe vyjádřena v pojmu rovnováhy či ekvilibria (někdy Parsons v návaznosti na Cannona používá termín homeostase). Pojem ekvilibria má v Parsonsově koncepci zásadní význam a nejdříve mu sloužil k charakteristice systému jako sebeurčujícího, sebezachovávajícího soběstačného systému, teprve později v souvislosti s pojmem „pohyblivého ekvilibria“ se Parsons pod tlakem kritiky snaží vnést do své statické a rovnovážné koncepce společenské rovnováhy prvky změny.

3. Systém má současně vždy hranice vůči okolnímu světu a jiným relativně samostatným systémům. Z biologie přejímá Parsons pojem otevřeného systému, tj. systému, který je v procesu vzájemné výměny s prostředím a s okolními systémy. Tato vzájemná výměna však implikuje hranice systému a jejich udržování. Neexistuje-li podle Parsonse hranice mezi teoreticky a empiricky významnými rozdíly struktur a procesů v systému na rozdíl od procesů a struktur mimo systém, nelze mluvit ani o systému v přesném slova smyslu. Překročení hranic systému nebo jejich oslabení vede k dezorganizaci systému (je totožné s biologickým pojetím zániku či smrti systému) nebo k vytvoření patologické struktury systému. Pojem hranice totiž upozorňuje na důležitý rys každého systému – slučitelnost změn, událostí nebo přeměn ve vzájemném poměru částí či proměnných celku není neomezena. Překročení této hranice slučitelnosti vede k porušení rovnováhy a tím i stability a vnitřní integrace systému a ohrožuje samotný systém, ohrožuje jeho sebezáchovné a sebeudržující mechanismy.

4. Systém je strukturován. Má své strukturní rysy, své strukturní kategorie, svou

<sup>8</sup> T. Parsons, *Social System*, s. 552, London 1967.

strukturu. Není jednoduché a snadné zjistit, co všechno vlastně patří do struktury systému, co tvoří jeho strukturní prvky či kategorie a co tvoří jádro struktury systému, podstatné strukturní vlastnosti. Parsons uvádí prvky stability, opakovatelnosti, homogenity či uniformity jako prvky struktury systému. V dalších modifikacích a určeních pojmu struktury však uvádí: 1. Základní strukturní předpoklady každé společnosti, to, co nazývá „minimum society“, jsou 4 základní seskupení: příbuzenství, komunita, etnické skupiny a třídní seskupení (pojem třída je ovšem u Parsonse speciálně chápán v kontextu jeho evaluativní koncepce sociální stratifikace). Tyto čtyři skupiny tvoří část struktury každé společnosti. V *Sociálním systému* dále Parsons ještě za tyto čtyři skupiny zařazuje do struktury společnosti politiku a ekonomii jako subsystémy sociálního systému velkého rozsahu, jímž je společnost. 2. V jiné souvislosti mluví Parsons o čtyřech strukturních kategoriích. Jsou to: a) kolektivy, b) institucionalizované normy, c) role, d) hodnoty. Zde se již dostáváme k vlastnímu jádru Parsonsovy koncepce sociální struktury. Jádrem, podstatou sociální struktury systému jsou: *institucionalizované hodnoty, hodnotový vzor*. Hodnotové vzory, hodnotové orientace, jsou nejstabilnější, nejstálější a nejtrvalejší prvky sociální struktury. Jedině v této souvislosti můžeme pochopit různé modifikované definice struktury v různých dobách a v různých Parsonsových spisech. Pojem hodnotových vzorů či hodnotových orientací jako jádro sociální struktury vysvětluje také ostatní zbývající strukturální kategorie jako normy, kolektivy a zvláště role. Podobně i pojmy kulturní systém, systém osobnosti i individuální aktér jsou pochopitelné jedině v kontextu institucionalizovaných hodnotových vzorů. Jedině v této souvislosti můžeme pochopit četné formálně odlišné a rozporné výměry pojmu struktura, jak je podává Parsons. V *Sociálním systému* je definována struktura systému jako „sítě vztahů mezi aktéry zahrnutých do interakčních procesů“. Poněvadž rozhodující při analýze sociálního systému je problém řádu a povahy integrace stabilních systémů sociální interakce, je sociální struktura definována jako problém řádu a stability sociálních systémů. Analýza sociální struktury se tak

zaměřuje na integraci motivace aktérů s normativními kulturními standardy, tj. s hodnotovými orientacemi. Poněvadž v Parsonsově pojetí je pojem role jako strukturní kategorie chápán jako sektor či výsek celkové orientace jednotlivých aktérů v interakci, která je integrována s jednotlivými souhrny hodnotových standardů, je dokonce možné chápat institucionalizovanou síť rolí jako strukturu. Také v *Sociálním systému* Parsons mluví o systému diferencovaných rolí jako o „struktuře v užším smyslu“. Dostáváme tak nejčastější dvě definice role u Parsonse. Buď je sociální struktura definována z hlediska hodnotových vzorů a orientací jako „institucionalizované vzory normativní kultury“, nebo z hlediska institucionalizované sítě rolí—očekávání jako „systém vztahů mezi aktéry v jejich vlastnostech nositelů rolí“, nebo na jiném místě „jako relativně stabilní modus organizace lidského jednání“. Tyto dva pojmy struktury jsou komplementární, každý z nich zdůrazňuje jeden aspekt jednoho a téhož ústředního Parsonsova problému, který je východiskem i základem jeho strukturní analýzy sociálního systému a jednání — jde mu o to, jak sloučit požadavky fungování systému s dispozičními potřebami jeho jednajících jednotek, tj. aktérů sociálního systému hrajících podle požadavku systému role, které jsou nutné pro zachování integrace, stability a pro účelné fungování společnosti. Pro Parsonse je aktér, tj. individuum jako jednotka systému interakce, nástrojem mechanismu společnosti pro dosažení jejích imperativů a cílů. Ohniskem či jádrem strukturní analýzy v Parsonsově pojetí je otázka funkcionální integrace a stability systému a podřízení aktérů, tj. jednotek sociálního systému, požadavkům institucionalizované normativní hodnotové orientace společnosti. V takto vytyčeném a řešeném problému se pak klade velký důraz na konformitu jako na žádoucí postoj individuálního aktéra vůči společnosti. Pokud jde o další negativní jevy, jako deviace, je kladen důraz na mechanismy sociální kontroly a socializace jako dva nástroje dosažení konformity a vyloučení deviace, která ohrožuje stabilitu a integraci společenského systému v rámci jeho vládnoucí normativní kultury. To vede nutně k objektivně konzervativnímu a apologetické-

mu vyústění základní Parsonsovy koncepce v její aplikaci především na konkrétní sociální systém, tj. na současnou americkou společnost vysoce rozvinutého kapitalismu. Parsons totiž v podstatě nereflextovaně a nevědomky ztotožňuje při tomto přechodu od analýzy empirického systému ke konkrétní americké soudobé společnosti ideální obraz integrované, stabilní a dobře fungující společnosti se stavem soudobé americké společnosti. Parsons sice podotýká, že žádný konkrétní sociální systém nemůže být plně integrován a že žádný nedosahuje ideálního a plného podřízení a sloučení požadavků systému se zájmy a potřebami jednotlivce. Tato výhrada mu však nikterak při konkrétních analýzách americké společnosti nebrání v předpokladu, že základní rysy a stránky americké společnosti fungují v podstatě jako v ideálním modelu jeho integrovaného a stabilního empirického systému. To se projevuje zvláště při analýze konkrétního sociálního rozvrstvení americké společnosti a při hodnocení mocenských poměrů v USA (tyto problémy budou zevrubně analyzovány v další stati).

U většiny kritiků Parsonsova strukturalismu byl vždy kritizován jen jeho výchozí strukturalistický a funkcionální přístup a poukazovalo se na objektivně konzervativní a apologetické důsledky jeho koncepce, zvláště ve vztahu k problémům sociální změny a sociálního konfliktu. Nedotčen zůstal druhý základní předpoklad Parsonsovy koncepce, který úzce podmiňuje jeho pojetí sociální struktury především jako institucionalizované normativní kultury a hodnotových vzorů. Dosud nebyl kritizován Parsonsův *kulturní determinismus*, který je základem slabin jeho strukturalismu a v němž se Parsons výslovně utkává s marxismem, který chybně interpretuje jako ekonomický determinismus či jako koncepci o rozhodující roli ekonomického faktoru.

### III. Parsonsův kulturní determinismus a jeho postoj k marxismu

Parsons svou základní sociologickou koncepcí sám nazval strukturně funkcionální. Vědomě ji zaměřil proti empirismu, proti behavioristickým směrům, kterým vytyká nepochopení strukturovanosti motivů a zá-

jmů jednajících individuí a nedocení normativní kultury společnosti. Současně svůj strukturně funkcionální přístup zaměřil i proti jednostrannostem teorie jednoho hlavního či převládajícího faktoru, které považuje za jednoznačně překonané svým pojetím systému jako souhrnu prvků či proměnných, které mohou vysvětlit různé společenské jevy nikoli tím, že se jednomu připíše rozhodující význam, nýbrž tím, že se zdůrazní hierarchie proměnných a nutnost setkání či koincidence proměnných vyššího řádu s podmínkami nebo faktory nižšího řádu, aby je vyšší proměnné mohly kontrolovat. Nižší faktory současně samy vystupují v určitých kombinacích, které jsou nutné jako podmínka pro vznik nového, ovšem nové vzniká na základě vlivu proměnných vyššího řádu.<sup>9</sup>

Zdá se tedy, že přes všechno ujišťování o tom, že faktory nemohou být preferovány, nakonec pojetí hierarchie proměnných vede i u Parsonse k tomu, že preferuje určité prvky a vrstvy v sociálním systému. Viděli jsme již dříve, že nakonec hlavní místo v systému strukturních kategorií mají hodnotové vzory, institucionalizovaná normativní kultura jako určující ohnisko orientace a strukturace jednání individuálních aktérů. Parsons přes všechny výhrady nakonec ve své pozdní práci, kde se pokouší o periodizaci vývoje a stanovení pružných kritérií kulturní evoluce, přiznává, a dokonce se přímo hlásí k tomu, že je kulturní determinista, jak to odpovídá základním východiskům a předpokladům jeho celkové koncepce, když primát v rámci prvků či faktorů nebo proměnných v systému dává normativní kultuře společnosti jako vyšší a nakonec hlavní a rozhodující sféře, která podmiňuje jakýkoli významný historický vývoj. A v této souvislosti se rovněž Parsons v roce 1966 distancuje od marxismu a poukazuje na jeho údajné problémy a neschopnost řešit otázky, které právě Parsons svou koncepcí kulturního determinismu a hierarchie kybernetické kontroly prý vyřešil.

Je nutno vyslovit podiv, že různé informativní nebo nekritické stati a články o T. Parsonsovi u nás nikdy nezaznamenaly Parsonsův kritický a zaujatý postoj vůči marxismu a Marxovi, i když tato část jeho díla je ideologicky významná a pro

<sup>9</sup> T. Parsons, *Societies*, s. 114, New Jersey, 1966.

marxisty by jistě neměla být zanedbatelná. Parsons tedy nejen důsledně a zásadově kritizován, ale bez odpovědi zůstala i jeho zaujatá a neprůkazná kritika Marxe a marxismu. Přehlédnut byl také v rámci strukturně funkcionální terminologie Parsonsův základní kulturně deterministický přístup k vysvětlování společenského vývoje, jeho vysvětlování vývoje společenské základny nadstavbovými jevy. Parsons to ostatně vyjadřuje velmi jednoznačně, když říká: „V této studii se při vysvětlování hlavních vzorů a procesů změny klade hlavní důraz na nejvyšší kybernetickou úroveň. Tato úroveň je spíše kulturní než sociální a v rámci kulturních kategorií spíše náboženská než světská. V rámci sociálních kategorií jsou to hodnoty a normy, zvláště právní normy, které stojí výše než politické a ekonomické zájmy“<sup>10</sup> a dále v téže práci ještě: „Ve smyslu a jenom v tomto smyslu zdůraznění důležitosti kyberneticky vyšších prvků při vytváření vzorů v systémech jednání jsem spíše kulturní determinista než sociální determinista. Podobně tvrdím, že v sociálním systému jsou normativní prvky důležitější pro sociální změny než „materiální zájmy“ konstitutivních jednotek.“<sup>11</sup> Nebyl také zaznamenán další závažný nedostatek celé jeho koncepce: u Parsonse nacházíme, podobně jako u Durkheima, zásadní odekonomizování sociologie přes všechny prvky analýzy ekonomických jevů, které však jsou odtrženy od jevů sociálně kulturních.

Parsons nepatří k těm nekvalifikovaným sociologům, kteří si ve své bohorovnosti nevšímají marxismu a myslí si, že ho vyvrátí nebo umlčí vlastní ignorancí. Parsons se zajímal o marxismus a dokonce věnoval řadu svých článků Marxovi a marxismu. Kromě toho téměř ve všech jeho spisech najdeme různé poznámky, kritiky a výhrady vůči Marxovi nebo marxismu v různých souvislostech. Parsonsova znalost marxismu je ovšem jednostranná a omezená. Dá se vysledovat určitý pozitivní i negativní vliv jeho studijního pobytu v Německu ve dvacátých letech. Tento pobyt jistě přispěl k tomu, že se Parsons seznámil s marxismem, ovšem přes určité zprostředkující články. Mnohdy vzniká dojem, že jeho pojetí marxismu je v podstatě dáno pojetím M. Webera, který opo-

noval i podléhal marxismu v jeho zkreslené podobě, v interpretaci teoretiků německé sociální demokracie a II. Internacionály. M. Weber polemizoval často s revizionistickými žáky Marxe z německé sociální demokracie a podléhal snad lehce představě, že jejich marxismus je totožný s Marxovým a že marxismus je především učení o rozhodující roli ekonomického faktoru v dějinách, že nutně musí ignorovat nebo podceňovat roli idejí a vůbec takzvaných nadstavbových jevů. T. Parsons v podstatě sdílí tyto Weberovy představy, snad je jeho znalost a výklad i kritika marxismu ještě inspirována dalším významným původně evropským autorem, který se rovněž vyjadřoval o marxismu a kritizoval neorganické spojení Marxe vědce a Marxe proroka a revolucionáře. Byl to J. Schumpeter, který také ovlivnil Parsonsovy představy o marxismu.

Parsons se speciálně zaměřil na hodnocení a kritiku Marxe a marxismu zvláště ve dvou statích, které jsou od sebe dosti časově vzdáleny. Jde především o stať *Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory*, která vznikla v souvislosti se stým výročím Komunistického manifestu. Parsons ji přednesl koncem roku 1948 na sjezdu Americké ekonomické společnosti a pak vyšla tiskem v roce 1949. Později byla zahrnuta do souboru studií *Essays in Sociological Theory*, 1949. Druhá stať, která je výslovně zaměřena na hodnocení a kritiku K. Marxe, pochází až z roku 1965. Hlavní myšlenky této statí přednesl Parsons původně jako referát na plenárním zasedání Americké sociologické společnosti v srpnu 1965. Šlo o pravidelný roční sjezd a jedno plenární zasedání bylo přímo věnováno Karlu Marxovi jako sociologovi. Stať byla pak zahrnuta opět do sborníku, který vyšel pod názvem *Sociological Theory and Modern Society*, The Free Press, New York 1967. Kromě toho jsou různé příležitostné poznámky a kritiky Marxe a marxismu roztroušeny téměř ve všech Parsonsových pracích.

Parsons je ochoten uznat přínos Marxe i Engelse k dějinám sociologie a sociálního myšlení. V Marxově koncepci společnosti vidí pozitivní zprostředkující článek mezi jednostrannými i utilitaristickými koncepcemi, které převládaly v anglické ekonomii

<sup>10</sup> T. Parsons, *Societies*, s. 113–114.

<sup>11</sup> Tamtéž, s. 113.

a sociální teorii, a německou idealistickou školou filosofickou a historickou. Marx viděl prý správně, že zájmy jsou strukturovány a nemohou být interpretovány jako nahodilé. Také struktura výrobních sil v kapitalismu, jak ji Marx nastínil, má prý své oprávnění. S uznáním těchto dvou předností Marxova díla však končí Parsonsova objektivita a dále pak převážně následující kritické výtky za jednostrannosti, nedůslednosti, nebo dokonce za to, co Marx neviděl nebo ignoroval či podcenil. Marx v Parsonsově kritickém podání především viděl příliš jednoduše kapitalismus jako nerozčleněnou entitu. Příliš se soustředil na klasický soukromovlastnický typ kapitalistické firmy a na její vnitřní rozpory mezi soukromým vlastníkem-kapitalistou a proletářem. Další vývoj kapitalismu v 19. i 20. století silně znehodnotil Marxovy koncepcce, protože téměř v ničem prý vývoj neprobíhal tak, jak Marx předpokládal. Proletáři zorganizovali své odborové organizace a ty významně ovlivnily jejich postavení i vliv a sílu soukromého kapitalisty. Dále se postupně vytvořil stát „blahobytu“ (welfare state), který zasahuje do výroby i do vývoje kapitalismu a silně ho tedy proti Marxovým očekáváním modifikuje. V rodinném kapitalistickém podniku se objevil třetí člen – skupina manažerů a odborníků, kteří již nesledují výrazně sobecký soukromý zájem nejvyššího zisku. Ve struktuře moderní průmyslové firmy již není jasná báze pro dichotomii zájmů. Jsou zde skupiny, které mají co ztratit, a dokonce ani dělníci již nejsou skupinou, která nemá co ztratit než své okovy. Marxova teorie tříd byla také znehodnocena dalším vývojem kapitalismu. Marx podcenil roli evropské aristokratické třídy, podcenil zásadně vliv a význam národnostní otázky. Nedošlo k předpokládané dichotimizaci celé kapitalistické společnosti podle vnitřního členění kapitalistické firmy na dvě výrazně protikladné třídy. Marxův dichotomický třídní model se neprokázal jako vhodný nástroj analýzy vývoje kapitalismu, který dnes již vůbec nemůže být označován jako prostá „třídní společnost“ podle Marxovy charakteristiky. Došlo k rozvoji jevu, který Parsons nazval pluralizací kapitalistické společnosti. V oblasti politické a při závěrech, které se dotýkají praxe politického boje, Marx odmítal roz-

lišení mezi soudy, které mají vědeckou platnost a mezi hodnotícími soudy, které jsou politicky a stranicky zaujaté. Marxova teorie zůstala ve svém celku psychologicky naivní, Marxovi se nepodařilo podat a rozvinout teorii osobnosti.

Parsons při svých úvahách o periodizaci dějinného procesu a kritériích periodizace považuje marxismus za primitivní koncepci přímočarého a jednosměrného evolucionismu. Marxismus je typicky naivní příklad sociologické analýzy, která není s to vysvětlit vliv a trvání kulturních hodnot, které vznikly třeba ve starém Řecku nebo Izraeli, na pozdější vývoj následujících společností. Parsons, jak je vidět, nebere v úvahu proslulou Marxovu otázku, proč a z jakých důvodů na nás působí řecké umění a řecký epos, proč dávají umělecký požitek a působí jako nepřekonatelný vzor a norma i pro vyspělejší společnosti. Není proto Parsonsovi nijak ztěžko prohlásit, že „posuzováno z hlediska nejlepší soudobé společenské teorie, je Marxova teorie zastaralá. Přejít k obecnějšímu a analytickému typu teorie uskutecnila pomarxovská generace sociálních teoretiků.“<sup>12</sup> K nim Parsons řadí především Durkheima, M. Webera a V. Pareta. V současné době však považuje především svou koncepci kulturního determinismu za překonání jednostranného vysvětlování dějin ekonomickými a politickými zájmy. Svě pojetí o rozhodujícím vlivu a významu kultury a kulturních hodnotových vzorů, tj. v podstatě pojetí o rozhodujícím vlivu nadstavbových jevů v dějinách, považuje za vyšší, modernější typ vysvětlení dějinného procesu než materialistické pojetí dějin. Toto základní pojetí kulturního determinismu a strukturalistické analýzy, která má a musí mít přednost před analýzou dynamickou (tj. takovou, která vychází ze sociálních a třídních konfliktů), opakuje a doporučuje i přes všechny nepodstatné a dílčí modifikace ještě ve svých posledních pracích z konce 60. let. Jeho základní metodologická východiska jsou zaměřena vědomě a výslovně proti marxismu a jsou s marxismem neslučitelná. O tom svědčí i závěr Parsonsovy stati, která hodnotí místo Marxe v sociologii a ve společenských vědách: „Karel Marx byl pravděpodobně největší sociální teoretik, jehož dílo zcela spadá do rámce 19. století. Jeho

<sup>12</sup> T. Parsons, *Sociological Theory and Modern Society*, s. 132.

místo v dějinách myšlení je jisté. Avšak jako teoretik ve specificky vědeckém smyslu patří k té fázi vývoje, která byla překonána. Být v dnešní sociologii v přísném smyslu marxistou, který odmítá jakýkoli podstatný teoretický pokrok od dob Marxe, je neudržitelná pozice.<sup>13</sup>

Parsons tedy odmítá marxismus, protože deklaruje jeho zastaralost a odkazuje ho do 19. století. Současně ještě vnučuje své pojetí toho, co znamená být marxistou v sociologii — totiž odmítat jakýkoli podstatný vědecký přínos od dob Marxových. Takový marxismus skutečně existoval nanejvýš v extrémních výstřelcích nadvlády dogmatismu v marxismu padesátých let. Těžko by se dnes našel marxista, který by odmítal významný teoretický pokrok ve společenských vědách od dob Marxových. Vždyť to byli sami marxisté, kteří vedle Marxe a po něm obohatili a rozvíjeli společenskou vědu, včetně sociologie.

V dané souvislosti vzniká otázka, zda snad marxismus může, a dokonce musí čerpat z Parsonsovy koncepce, kterou on sám považuje za pokračování a rozvinutí nejlepších vědeckých přínosů, které prý překonávají marxismus. Může marxismus čerpat podněty a poučení od autora, který prohlašuje marxismus za zastaralý a v podstatě proti němu opakuje obecně známé a rozšířené argumenty, které nemají žádnou zvláštní průkaznou hodnotu, poněvadž jen údajné nedostatky marxismu konstatují a deklarují?

Pro ocenění hodnoty a významu skutečných či domnělých předností Parsonsovy koncepce provedeme ještě závěrečné shrnutí toho, co již bylo na předcházejících stránkách rozvedeno.

U Parsonse nacházíme střídavé pojetí struktury jako nástroje popisu statických souvislostí systému i pojetí struktury jako vlastnosti konkrétního sociálního systému, zvláště pak americké společnosti. Parsons své pojetí struktury ještě v řadě svých spisů konkretizuje a modifikuje. Při bližším zkoumání zjistíme, že rysy opakovatelnosti, stability, stejnorodosti mají především určité specifické společenské jevy. Jádrem strukturní analýzy je u Parsonse analýza hodnot, hodnotových vzorů z hlediska společnosti jako celku. Jednotlivec je pak také analyzován v rámci strukturního přístupu jako jednotka sociální

činnosti, jako aktér, který přejímá, hraje a plní institucionalizované role, jež jsou součástí sociální struktury. Ekonomika není u Parsonse hlavním a rozhodujícím systémem strukturních vztahů mezi jednotlivci. Strukturní analýza si všímá především kultury a jejích součástí, tj. systému hodnot, norem a kulturních vzorů a institucionalizovaných rolí. Tento přístup se přes všechny obměny v jednotlivých dílech u Parsonse neustále opakuje. Parsons je nesporně nejen sociologický realista, který zdůrazňuje objektivní a nadindividuální existenci sociálních struktur, ale je současně jako strukturalista silně ovlivněn pojetím kultury jako nejdůležitější části společnosti. Pro Parsonse jako strukturalistu není důležitá analýza ekonomických vztahů, a zvláště pak vztahů vlastnických, nýbrž podle jeho tvrzení je pro analýzu každého sociálního systému a jeho struktury nejdůležitější hodnotový vzor. Hodnotové vzory definují základní orientaci systému na situaci, v níž působí, řídí a usměrňují aktivitu individuálních aktérů jako jednotek sociálního jednání. Parsons je, jak sám říká v jedné ze svých posledních prací *Societies* z roku 1966, na jejíž myšlenky se odvolával i ve svém vystoupení ve Varně, kulturní determinista. Proti ekonomické nebo sociálně ekonomické determinaci kultury zdůrazňuje rozhodující roli, jak on říká, kyberneticky vyšších prvků při vytváření vzorů sociální činnosti. Jak pro udržování, tak i pro změnu sociálního systému jsou důležitější normativní elementy než „materiální zájmy“. Není proto divu, že Parsons ve svém pojetí struktury sociálního systému klade důraz na integrující, funkční, konsensuální prvky, že chápe kulturní a hodnotové vzory jako obecně platné a závazné, vnitřně v podstatě bezrozporné vzory chování a orientace chování sociálních jednotek systému. Proto také neklade velký důraz na rozpornost, konfliktnost sociálních struktur, proto je také jeho pojetí sociální stratifikace daleko nejslabší částí jeho celkové koncepce, protože stratifikaci vidí převážně jako integrující, společnost udržující sílu. Proto nechápe sociální nerovnost jako něco, co je hodné zásadní kritiky, proto klade tak velký důraz na teorii výkonu proti vlastnictví, které prý ztrácí ve společnosti výkonu svůj význam. Podrob-

<sup>13</sup> T. Parsons, *Sociological Theory and Modern Society*, s. 135.

nější analýza strukturně evaluativního pojetí sociálních tříd, kdy základem stratifikace jsou zase obecné morální hodnotící vzory, ukáže naprostý a jednoznačně konzervativní, apologetický ráz základní Parsonsovy koncepce společenské struktury a jejího bezesporného kulturně deterministického pojetí. V Parsonsově pojetí je to kultura, která je hybnou silou společenského vývoje a pokroku. hodnotové a normativní vzory, včetně institucionálních vzorů, jsou její hlavní části či hlavním obsahem. Proto také chápe kulturu či jak říká kulturní systém jako danost, jako něco hotového. Chybí jakýkoli pokus o historickou analýzu vzniku sociální struktury, tj. kulturního systému společnosti s jeho hodnotovými a normativními vzory. Mezi hodnotové vzory velkého významu patří i náboženství. Ve své práci, v níž se Parsons pokouší o periodizaci dějin, zdůrazňuje nadřazenost kultury nad sociálním a ekonomickým životem. Systém hodnot a norem, zvláště pak morálních hodnocení výkonů a lidí v kategoriích nadřazenosti a podřízenosti, je náhražkou za analýzu skutečných třídních vztahů a hluboké sociální nerovnosti, která spočívá především na ekonomické struktuře jako systému výrobních, a zvláště pak vlastnických vztahů. Vlastní pojetí struktury je nejednotné, mnohovýznamové, struktura je chápána nehistoricky, téměř bezrozporně. Není vždy jasně odlišen modelový a analytický pojem struktury od pojmu struktury, který je objektivně připisován konkrétním sociálním systémům, tj. konkrétním historickým společnostem. Jeho strukturalismus je nehistorický, statický, zastírá objektivně třídní sociální nerovnost svým evaluativním a z kulturních hodnot vyvozovaným funkcionálně nutným pojetím sociální stratifikace. Nutné zavádění pojem funkce, který má umožnit analýzu i možnost sociální změny, není nikterak vnitřně spojen s pojmem struktury, poněvadž funkční je jediné to, co neodporuje normativní a hodnotové struktuře sociálního systému či společnosti. Kritika Parsonsových potíží při objasňování sociální změny a jejich příčin, při posuzování deviantního chování je více známa. V literatuře je zvláště patrna u stoupenců teorie sociálního konfliktu.

Vzniká jistě otázka, proč a čím může tedy Parsons imponovat, když řada jeho základních pojmů, a zvláště klíčový pojem

struktury, je sporný, napadnutelný a vede ke konzervativním důsledkům a objektivně k apologetice americké společnosti v její současné podobě a k postulování kulturně deterministického pojetí lidské historie proti Marxovu materialistickému pojetí dějin.

Sympatické je asi u Parsonse jeho oceňování významu a nezbytnosti obecné teorie, podtržení jejího významu pro stupeň zralosti sociologie jako vědy. Parsons ovšem chápe teorii jako teoretický systém, a ne v jiném možném smyslu jako výsledek zobecnění konkrétních sociologických výzkumů. Druhou zásluhou Parsonsovou je zavedení pojmu struktury a uplatnění strukturalismu v sociologii. Ovšem konkrétní pojetí struktury a její aplikace nejsou pro marxismus v této podobě přijatelné.

Marxistické pojetí struktury je podstatně odlišné od pojetí T. Parsonse a je skutečně velmi málo toho, co bychom mohli převzít od tohoto ambiciózního sociologického Hegela, který Hegela připomíná svým systémtvorným úsilím a mnohdy i šroubovaností a nesrozumitelností svého teoretického systému, ne však jeho hloubkou a geniálními záblesky myšlení, z něhož čerpal při svém zrodu i marxismus.

1. Marxistické a zvláště pak Marxovo pojetí struktury je dáno jeho základními východisky, jeho pojetím dějin jako procesu lidské praktické činnosti. Struktury jsou chápány jako historický produkt, ne jako danost, ne jako něco nehistorického a předsudem existujícího. Lidé se rodí do historických struktur, které existují nezávisle na jejich vědomí, vždy jsou však struktury lidským historickým produktem. Nelze je osamostatňovat, hypostazovat a chápat odcizeně mimo lidi a jejich aktivitu a nelze také aktivitu a chování lidí, jejich motivy a zájmy a potřeby chápat jako chaotické, nestrukturované a nahodilé.

2. Marxismus chápe strukturu především jako systém společenských výrobních vztahů. Základnou společností je ekonomická struktura jako lidský produkt a současně určující — pokud existuje — lidskou činnost a lidské chování. Zde je snad styčný bod mezi marxismem a Parsonsem. Struktura je historický produkt, pokud však trvá a není nahrazena novou, má svou relativní stabilitu, reprezentuje určitou

homogenitu, opakování, uniformitu sociálních jevů a procesů.

3. Struktura je však chápána vždy v souvislosti s existencí tříd, pokud se pohybujeme a žijeme v třídní společnosti nebo v třídně rozděleném světě. Ani oblast ekonomických vztahů, ani oblast kultury, která je u Parsonse maximálně integrovaná a jednotná, není v marxismu chápána takto bezprostředně a bez přihlédnutí k historickým formám třídního antagonismu. Svět ekonomiky je světem třídně rozpolceným, třídy produkují různé protikladné formy vědomí a nadstaveb. Parsonsova koncepce znamená objektivně snahu vydávat vládnoucí systém norem a hodnot za celospolečenský, snahu vydávat zájem vládnoucí třídy o konsensus za zájem celé společnosti. Existence třídních rozporů a konfliktů v rámci ekonomické struktury je v marxismu základem vysvětlení historického pohybu a změny, základem vysvětlení společenských změn z vnitřních hybných a protikladných sil vývoje. U marxismu odpadá složitý a v rámci Parsonsova modelu sociální statiky (struktura) a dynamiky (funkce) neřešitelný dualismus společenského řádu a společenské změny.

Kromě zdůraznění významu obecného systému teoretických kategorií pro stupeň zralosti sociologie jako vědy a kromě pochopení významu relativní strukturní stability, opakovatelnosti a stejnorodosti společenských jevů a společenského jednání, nemá podle mého soudu marxismus žádné závažné důvody pro nekritické přejímání a opakování základních myšlenek Parsonsovy strukturně funkcionální koncepce. Snad je možné se poučit na jednotlivých dílčích studiích, které se zabývají problematikou rodiny, socializačního procesu či otázkami vztahu mezi osobností a sociální strukturou. Tyto dílčí studie však ukazují jeden nápadný Parsonsův nedostatek — neuvěřitelnou diskontinuitu mezi ambiciózní velkou teorií a dílčími analýzami, které se většinou obejdou bez složitého, vykonstruovaného pojmového aparátu.

Tento příspěvek mohl jen v hrubých obrysech naznačit nutnost náročné, kritického přístupu marxistické sociologie k sociologické koncepci T. Parsonse. Je to však podle mého názoru tento přístup, který odpovídá duchu i podstatě marxismu a je také nezbytnou podmínkou samostatného, tvůrčího rozvoje marxistické sociolo-

gie, která je ve svých základních teoretických, metodologických a světonázorových předpokladech soběstačná a nepotřebuje přebírat základní koncepce od autorů nebo směrů, kteří ani zdaleka nedosahují úrovně marxismu.

\*

Nejdůležitější Parsonsovy spisy a práce, které byly použity jako podklad pro analýzu a kritiku:

*The Structure of Social Action*, The Free Press New York. 1966 (pův. 1937)

*Essays in Sociological Theory* (rev. ed.), The Free Press, New York 1966 (pův. 1949)

*The Social System*, London 1967 (pův. 1951)

*Toward a General Theory of Social Action*, Harvard University Press, 1959 (pův. 1951)

*Structure and Process in Modern Societies*, The Free Press, New York 1960

*Theories of Society*, (Co-ed.), The Free Press, New York 1961

*Social Structure and Personality*, The Free Press, 1964

*Societies*, Englewood Cliffs, N. J. Prentice-Hall Jul., 1966

*American Sociology* (ed.)

Jul. Publishers, New York, London, 1968

## Резюме

### Урбанек Э.: Марксистская социология и структурализм Т. Парсонса

Одним из важнейших недостатков развития чехословацкой социологии в истекшем десятилетии является некритическое и толерантное, непоследибельное отношение к представителям немарксистской социологии в капиталистических странах. Это прежде всего отношение к американскому структурализму и его выдающемуся представителю Т. Парсонсу. Своей структурно-функциональной концепцией Т. Парсонс влиял на определенную часть чехословацких социологов; его концепция-приемы и терминология принимались некритически. И если и были высказаны критические замечания на счет Парсонса, то они не касались сущности его концепции, и без внимания оставалось его критическое и отрицательное отношение к марксизму и Марксу.

Структурализм представляет собою значительное и важное направление в современных науках; со знанием дела следует выдвигать его недостатки и возможные преимущества, насколько его представители способны ясно и точно обосновать свои структуралистские концепции и доказать его полезность и плодотворность для развития социологического исследования путем применения структуралистских приемов при решении конкретных вопросов. Понятие структуры интерпретируется однако неоднозначно и многозначительно. Можно отметить три основные возможные интерпрета-

ции понятия структуры. Структура может пониматься как свойство явлений или процессов, или как модель, служащая орудием для описания или анализа конкретных явлений. Марксизм понимает структуру как продукт исторической деятельности людей, исследуются ее возникновение, создание, изменение и прекращение. Структура сама приносит другие явления и делает возможным их упорядочение и связность. В основе марксистского понимания общественной структуры находится понятие производственных отношений, система отношений между людьми в процессе производства, экономическая структура.

Понятие структуры у Парсонса неустойчиво. Иногда он понимает структуру как статический аспект описания системы, иногда как определенные элементы релятивной повторяемости, стабильности и унификации в социальной системе. При более подробном исследовании структура определяется посредством основных структурных категорий, которыми являются коллективы, нормы, роли и ценности. Значит, в основе парсонской концепции социальной структуры находится формула ценностей или ценностных ориентаций. С точки зрения мотивации действий отдельных единиц социальной системы социальная структура понимается как сеть отношений между деятелями, являющимися носителями социальных ролей. В парсонском понимании подчеркивается главным образом интеграция, стабильность и целостное функционирование социальной системы, соединения индивидуальных диспозиционных потребностей с потребностями системы. Поэтому важным является анализ всех механизмов, содействующих интеграции системы и приспособляемости деятелей, которые должны действовать в соответствии с правящей нормативной культурой и ее формулами. В число основных механизмов, содействующих интеграции и устойчивости системы, входят процессы социализации и «социального контроля», которые должны помешать девиации и в результате этого и нарушению интеграции системы или ее возможному расстройству или созданию патологической структуры.

В своем основном понимании Парсонс является не только представителем структурно-функционального анализа, но одновременно и представителем культурного детерминизма. Он решительно подчеркивает высший кибернетический уровень в системе, он выдвигает решающую роль культуры и нормативных образцов ценностных ориентаций по сравнению с материальными и политическими интересами. Его культурный детерминизм направлен против марксизма, который он считает концепцией о решающей роли экономического фактора в истории, не способной объяснить сложность общественного развития и специфическую роль и особенности культурных явлений. Поэтому он считает марксизм устаревшей, психологически наивной теорией, которую настоящее развитие капитализма обесценило, так как все основные предсказания марксизма оказались нереальными. Основная концепция культурного детерминизма Парсонса, объясняющего развитие материального базиса, исходя из

превосходства явлений надстройкой, является одновременно дезэкономизацией социологии. В своей сущности она несовместима с марксизмом.

Парсонс смешивает свою понятийную конструкцию эмпирической системы с конкретным, хорошо действующим американским обществом, которое он считает лучшей иллюстрацией интегрированной, стабильной системы, дающей возможность изменениям и одновременно не выходящей за пределы своих основных структурных ценностных образцов. Объективно это обозначает апологетику американского капитализма, и в следствие этого концепция Парсонса играет объективно идеологически консерваторскую роль. Структурный функционализм Парсонса и марксизм нельзя объединить, даже нельзя перенять ничего существенного из концепции Парсонса. Можно оценить выдвижение значения общей теории для степени развития социологии как науки и как руководства для исследования; марксизм в своей основной концепции признает структурную релятивную устойчивость или повторение, однако он понимает структуры динамически, исторически, являющиеся внутренне конфликтными, и развитие общества он объясняет на основе анализа диалектики производственных сил и производственных отношений и на основе динамики классовых конфликтов. Возможно положительно оценить отдельные работы Парсонса, но нельзя обойти громадную дискрепанцию между сложной, конструированной общей теорией и между отдельными работами, совсем не опирающимися на вычурный понятийный аппарат дедуктивных теоретических, референционных рамок. Марксизм относится критически и отрицательно к основным методологическим, теоретическим и идеологическим предпосылкам концепции Парсонса. Марксизм может включить в свои основные рамки только отдельные замечания, представляющие вклад, но что касается основных теоретических, методологических и мировоззренческих исходных пунктов, он вполне самостоятелен и в этом отношении нечего ему заимствовать у структурализма Парсонса.

## Summary

### Urbánek E.: Marxist Sociology and T. Parsons' Structuralism

In considering the most relevant deficiencies in the development of Czechoslovak sociology during the last decade, we come across an uncritical, tolerant and inconsequent attitude towards the representatives of non-Marxist sociology in capitalist countries. This, in the first place, also concerns American structuralism and its prominent representative, T. Parsons. By his structurally functional conception, T. Parsons influenced a certain part of Czechoslovak sociologists: his conception, approach and terminology were uncritically and unreflectingly accepted. If critical reserves concerning Parsons were voiced at all, they did not refer to the substance of his

conception. His critical and negative attitude to Marxism and Marx passed unnoticed.

Structuralism is a significant and momentous trend in the contemporary sciences and it is necessary to evaluate both its drawbacks and possible merits with due insight, provided that its representatives are able to substantiate their structuralistic conceptions clearly and accurately and, by the application of their structuralistic approach in solving concrete problems, to prove its usefulness and fertility in the development of sociological research. The concept of structure, however, is interpreted most ambiguously and multi-significantly. Three possible fundamental interpretations of the concept "structure" may be noted. Structure may be conceived as a quality of phenomena or processes, or as a model serving as an instrument for describing or analysing concrete phenomena. In the Marxist conception, structure is conceived as a product of people's historical activity: its origin, formation, changes and extinction are investigated. The structure itself brings forth further phenomena and facilitates their organization and interconnections. The concept of production relations, the system of interhuman relations in the process of production, the *economic structure* represents the core of the Marxist conception of social structure.

With Parsons, the conception of structure is subject to variation. At times, structure is conceived as a static aspect of the description of the system, at other times as particular elements of a relative capability of repetition, stability and uniformity within the social system. Closer investigation reveals that structure is determined by basic structural categories, i. e. by collectives, norms, roles and values. Thus the core of Parsons' conception of social structure is the value pattern or the value orientation. From the viewpoint of the organization of motives underlying the behaviour of individual units of the social system, social structure is conceived as a frame of reference of the actors as bearers of social roles. In Parsons' conception the main emphasis is laid on the integration, stability and purposeful functioning of the social system, on the compatibility of individual disposition needs and needs of the system.

For this reason it is important to analyse all the mechanisms contributing to the integration of the system and to the conformity of the actors who necessarily have to act in harmony with the prevailing normative culture and its patterns. The basic mechanism operating in favour of the integration and stability of the system include also processes of socialization and social control which ought to prevent deviations and thus also the impairment of the system's integration, or its contingent destruction and the formation of a pathological structure.

In his basic conception, Parsons is not only a representative of the structurally functional

analysis, but simultaneously a representative of cultural determinism. He lays decisive emphasis upon a higher cybernetical level in the system and stresses the decisive superiority of culture and normative value orientation patterns to material and political interests. His cultural determinism is orientated against Marxism; he considers Marxism to be a conception of the decisive role played by the economic factor in history, a conception incapable of explaining the complexity of social development and the specific role and particularities of cultural phenomena. This is why he declares Marxism to be an obsolete, psychologically naïve theory, impaired by the actual development of capitalism, since all basic predictions of Marxism proved to be unrealistic. Parsons' basic conception of cultural determinism, explaining the development of the material basic in terms of the predominance of superstructural phenomena, simultaneously represents a de-economization of sociology. In substance, it is incompatible with Marxism.

Parsons unreflectingly confuses his conceptual construction of the empirical system with the concrete, well-functioning American society which he considers to be the best illustration of an integrated, stable system facilitating changes and simultaneously not overpassing the boundaries of its basic structural value patterns. Objectively, this means an apology of American capitalism; Parsons' conception thus objectively performs an ideologically conservative role. Parsons' structural functionalism cannot be linked up with Marxism, nor is it possible to take over anything substantial from Parsons' conception. It is possible highly to estimate the emphasis laid on the importance of general theory for the degree of maturity of sociology as a science as well as a guidance in research. In its basic conception, Marxism recognizes the relative structural stability or repetition; however, it conceives structure dynamically, historically, as internally conflicting, and explains the development of society by analysing the dialectics of production forces and production relations, and by the dynamics of class conflicts. It is perhaps possible positively to evaluate Parsons' separate partial studies but it is impossible to neglect the enormous discrepancy between the complexly constructed general theory and the partial studies which are not in the least based on the high-flown conceptual apparatus of the deductive theoretical frame of reference. The attitude of Marxism to the basic theoretical and ideological premises of Parsons' conception is critical and negative. It may include its separate contributory observations in its fundamental framework, but otherwise, in its basic, theoretical and methodological starting-points as well as in those based on the view of the world, it is self-sufficient and does not need to take over anything substantial from T. Parsons' structuralism in this respect.